in het land van brederode

in dit nummer o.a.:

bloemestein
glasindustrie
ockerse
heicop

6e jaargang nr 1
1981

historisch tijdschrift
voor het land van vianen

Inhoud

Bericht van de redactie	1
De vicarie van Bloemestein	1
Leerdam: meer dan twee eeuwen glasindustrie	7
Aanvullende gegevens over het dorp Heicop	12
Veranderen kan't: een aanvulling	13
Te gast: Nieuw Leven	15
Kroniek	16
Verenigingsnieuws	18

Colophon

In het Land van Brederode, Historisch Tijdschrift voor het Land van Vianen.

Jrg 6 nr 1, 1981

Het tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging "Het Land van Brederode".

Bestuur
Voorzitter : H.L.Ph. Leeuwenberg
Secretaris : A.C.N. Koenhein
A. Bonnastraat 10
4312 CD VIANEN
Tel. (03473) 5336
Penningmeester: L.A. Smits, Vianen
Giro 4082285

Redactie
Eindredactie : J.A.L. de Meyere
Goudenregenstraat 54
VIANEN
Secretariaat : Mw J.M. Krouwel-van Dijck
Korenmolen 40
VIANEN
Leden : J. Ruijter
Mw J.A. Smits
Adviseur : Mw C.W.J. Nieboer-Reeder

Tekst-verzorging : Mw C.M.J. Oomen-van den IJssel

Druk : Drukkerij Crezée Ameide

Lidmaatschap per jaar : f 15,--
Jeugdlidmaatschap per jaar: " 7,50
De leden ontvangen het tijdschrift gratis.

Inlichtingen over advertenties: Mw C.W.J. Nieboer-Reeder, Norbertushof 11, VIANEN. Tel. (03473) 3282

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Bericht van de redactie

Met dit nummer beginnen we een nieuwe jaargang van ons tijdschrift. In het afgelopen jaar is het aantal leden van onze vereniging enorm toegenomen. Voor een groot deel is dat te danken aan het tijdschrift. De groei van het aantal leden en de vele positieve reacties die we ontvangen, beschouwen we niet alleen als schouderklopjes, maar vooral als een verplichting. Een verplichting om de kwaliteit van het tijdschrift te handhaven en zelfs te verbeteren.

De kern van dit nummer wordt gevormd door twee artikelen: het ene over de vicarie Bloemestein in het Kromme-Rijngebied; het andere over de glasindustrie te Leerdam.

Het artikel van dr C. Dekker, Rijksarchivaris van Utrecht en hoogleraar te Amsterdam, werd eerder gepubliceerd in practisch dezelfde vorm in het tijdschrift 'Tussen Rijn en Lek'. Auteur en redactie van genoemd tijdschrift zijn we zeer erkentelijk voor hun toestemming tot het overnemen van het artikel.

Verheugend is het feit dat in dit nummer twee bijdragen zijn opgenomen, die reacties zijn op artikelen die eerder verschenen in ons tijdschrift.

Nieuw is de rubriek 'Te Gast', waar in de toekomst feestvierende jubilerende verenigingen aan bod zullen komen.

Ten slotte hebben ook de vaste rubrieken - 'Kroniek' en 'Verenigingsnieuws' - een plaats in dit nummer.

Vicarie van Bloemestein

In de middeleeuwen kende men verschillende soorten kapellen. De eenvoudigste vorm was het wegkapelletje, slechts bedoeld om een beeld te herbergen met hoogstens ruimte voor een paar kaarsen en meestal teruggaand op een nog primitiever stadium: een houten wegkruis. Daarnaast had men kapellen, die ruimer waren en gelovigen konden bevatten, met één of zelfs meer altaren, waarop een kapelaan missen las volgens de bepalingen van degene, die het altaar gesticht had. De kapelaans hadden niets met de zielzorg te maken en waren geen onderpastoor, zoals later in de roomskatholieke kerk het geval werd. Zij werden niet betaald uit het kerkegoed of het pastoorsgoed van de parochiekerk, maar leefden van de opbrengst van hun vicarie, d.w.z. van de goederen, die bij de stichting van de mis waren geschonken. Tegenover het genot van die goederen stond de verplichting van het lezen tot missen voor het zieleheil van de stichter. Vele kapelaans probeerden meer dan één vicarie in bezit te krijgen, want hun inkomsten waren meestal karig. Als hun dit lukte reisden zij rond van het ene dorp naar het andere.
Zoals uit de naam al blijkt deed een kapelaan dienst in een kapel, maar dat kon best een ruimte aan de zijkant van een kerk zijn. De meeste vicariën werden gesticht bij bij-altaren in de parochiekerken. Daarnaast had men dan de kapellen als vrijstaande gebouwtjes, meestal in woonkernen van kleinere omvang. De dienst beperkte zich er in de regel tot stille missen, er werden geen hoogmissen gecelebreerd, geen dopen bediend, geen huwelijken gesloten, er was geen kerkhof aan verbonden en geen zielzorg.
Al deze parochiale rechten bezat de parochiekerk en wanneer men een kapel tot parochiekerk wilde verheffen, werd er van de zijde van de kerkelijke overheid in Utrecht nauwkeurig op gelet dat de gelovigen door het verstrekken van een dubbele dotatie konden instaan voor het onderhoud van het kerkgebouw en het levensonderhoud van een pastoor.
De meeste parochiekerken zijn uit zulke kapellen ontstaan en belangrijke kapellen hadden soms naar analogie van de kerkmeesters een colle-

ge van kapelmeesters voor de materiële organisatie. Soms was dit het eindstadium van de ontwikkeling en bleef de verheffing tot parochiekerk uit. In andere gevallen zijn kapellen na de Hervorming langzaam te niet gegaan. De hervormden hadden vaak al moeite genoeg hun kerken vol te krijgen, zodat de kapellen er overbodig waren. Een kapel, die het niet eens tot aan de Hervorming heeft kunnen uithouden, is de kapel van Bloemestein in de parochie Honswijk in het Kromme-Rijngebied geweest. In de geschiedschrijving is deze kapel praktisch onbekend gebleven, zoals trouwens het woonkerntje Bloemestein zelf. Het bevatte het kasteel Bloemestein, de hofstede van die naam en enkele huizen van geringer aanzien. Thans is alleen de hofstede nog over. Het voormalige kasteel dateerde zeker uit de 13de eeuw, want in de vroege 14de eeuw ontmoeten wij reeds een familie, die er haar naam aan ontleende. Zweder van Bloemestein komt voor het eerst in 1313 in de bronnen voor (1). De vermeldingen van de kapel, die bij het kasteel werd gesticht, zijn uiterst spaarzaam, doch er is een tekst, die ons het een en ander over de opheffing en de lotgevallen van de in de kapel gevestigde vicarie meedeelt en ook terugblikt in de geschiedenis. Het is een memorandum bedoeld voor Gerrit van Culemborg, heer van Culemborg en als zodanig ook heer van Honswijk (2). De tekst is onvoltooid, waarschijnlijk zowel aan het eind als in het begin, want het relaas vangt aan met "item". De tekst is bovendien ongedateerd, maar kan gesteld worden op het derde kwart van de 15de eeuw, vermoedelijk in de jaren '60. De opsteller ervan is bijna zeker de priester Gerrit Jacobsz., die ook in het stuk - in de derde persoon - voorkomt. De stijl is tamelijk onbeholpen.

De bedoeling van het memorandum is de heer van Culemborg onder ogen te brengen dat het verstandig is de vicarie van Bloemestein op te heffen en de inkomsten daarvan aan te wenden ter versteviging van de materiële basis van een vicarie in de parochiekerk te Honswijk, waarvan de priester Gerrit Jacobsz. hoogstwaarschijnlijk kapelaan is. Wij zullen het memorandum op de voet volgen - de integrale tekst wordt als bijlage afgedrukt - en de gegevens hier en daar aanvullen en verduidelijken door bronnenmateriaal van elders.

De tekst begint met de mededeling dat enkele inwoners van Honswijk, te weten Hendrik Trant, Dirk van der Weide en Mechteld, echtgenoot van Herman Coevoet, een vicarie van drie gelezen missen per week gesticht hadden in de parochiekerk van Honswijk. "In voertiden" had dit plaats gevonden, hetgeens niet noodzakelijkerwijs lang geleden behoeft gebeurd te zijn. Het meest waarschijnlijk is een datering in het tweede kwart van de 15de eeuw. Weliswaar komt Hendrik Trant al in 1402 voor (3) - samen met zijn broer Gerrit Trant en hun vader Hendrik Jansz. - maar Herman Coevoet wordt pas in 1427 voor het eerst vermeld (4) en Dirk van der Weide in 1435 (5). Voor Hendrik Trant is een datering van de vicariestichting in het tweede kwart van de 15de eeuw zeker niet te laat, want hij komt in 1451 nog voor als schepen van Honswijk (6). Herman Coevoet leeft nog in 1475 en is dan 77 jaar oud, zodat hij rond 1398 geboren moet zijn (7). Collator van de vicarie in de Honswijkse kerk was de heer van Culemborg. Hij had dus het recht een priester ter benoeming als kapelaan voor te dragen bij de kerkelijke overheid te Utrecht.

Daarnaast was er, zo zegt het memorandum, binnen de parochie Honswijk een kapel aan de Lekdijk bij de Bloemesteinse Nieuweweg, gesticht door ridder Jan van Bloemestein, die in de bronnen voorkomt tussen 1346 en 1363 (8). Jan van Bloemestein zal zeker de eerste collator van de vicarie in de kapel geweest zijn en na hem zullen andere leden van zijn geslacht dit voorrecht hebben gehad. Zij hebben het oorspronkelijke stichtingsgoed, dat Jan van Bloemestein in het midden van de 14de eeuw voor de kapel bestemd had, aangevuld met minstens één schenking. In 1385 gaven ridder Zweder van Bloemestein en zijn broer Hendrik aan de kapel een jaarlijkse rente van zes pond uit vier morgen land in Kanenbroek onder Schalkwijk (9). In 1416 droeg de bastaard Gijsbert van Culemborg twee morgen land in Zijderveld aan de overzijde van de Lek - de zijde van Vianen - over "tot behoef der paepliker provende der capellen van Blomensteyn" (10).

Zeker op het eind van de 14de eeuw was

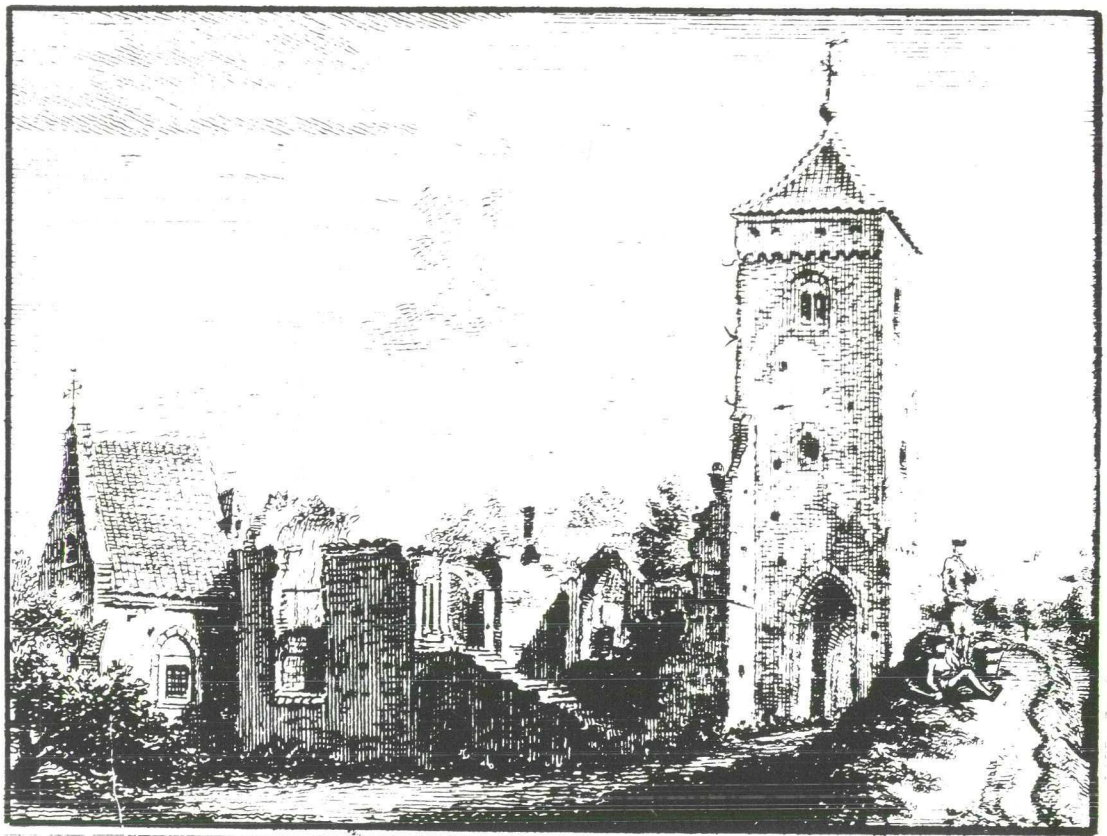

Gezicht op de ruïne van de kerk te Honswijk. Gravure door H. Spilman naar J. de Beijer, midden 18de eeuw Utrecht, Rijksarchief (Foto: Utrecht, Rijksarchief)

de collatie van de kapel al in handen van de heer van Vianen gekomen, want deze beleende er in 1393 Hubrecht van Ossenstein mee (11). De belening zal een tijdelijk karakter hebben gehad, want de schrijver van ons relaas noemt in het derde kwart van de 15de eeuw de heer van Vianen weer als collator. Echter, de kapel zelf bestond toen als gebouw al niet meer, want het relaas zegt dat zij "placht te staen", in de verleden tijd. Lange tijd was er maar één mis per week gelezen, ten tijde van het relaas ging de "Bloemesteynsche misse" bijna te niet en werd nog slechts zelden gedaan. Blijkbaar is de vicarie, na het verdwijnen van de kapel als gebouw, overgebracht naar de parochiekerk van Honswijk, maar de aangestelde kapelaan Jan van Velde verwaarloosde zijn taak en kwam zijn verplichtingen niet na, terwijl hij toch nog inkomsten had. Die inkomsten trok hij uit land in Honswijk, Schalkwijk en 't Waal, waaruit blijkt dat de twee morgen in Zijderveld na 1416 weer verkocht of geruild moeten zijn.

De jongere vicarie, gesticht door Hendrik Trant, Dirk van der Weide en de vrouw van Herman Coevoet, in de kerk van Honswijk floreerde beter. Er werd "veel dienst" gedaan, maar de inkomsten waren te klein voor een kapelaan om van te leven. Hoewel het niet expliciet gezegd wordt, mag men uit het memorandum opmaken, dat omstreeks 1480 de priester Gerrit Jacobsz. kapelaan van de vicarie was. Gerrit was een broer van één der stichters, Dirk van der Weide. Beiden waren ze geboren in de woonkern van Bloemestein en zonen van Jacob Spruyt. Dirk van der Weide is de eerste, die met deze familienaam voorkomt - later de familie Verwey -, en de naam suggereert verband met de hofstede Ter Weide te 't

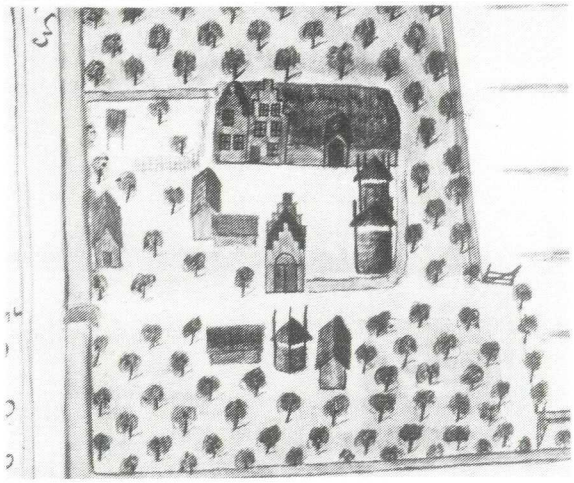

Detail van een kaart door J. van Diepenem betreffende de hofstede Ter Weide in 't Waal, 1634
Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst, Archief Fundatie Ruysch, B.A. I nr 686
(Foto: Utrecht, Rijksarchief)

Waal. Waarschijnlijk is Jacob Spruyt uit Bloemestein verhuisd naar Ter Weide, want in 1435 treedt hij op als schout in 't Waal (12). Hij zegelt dan met hetzelfde wapen dat de familie Van der Weide alias Verwey later zal voeren: een keper met drie baarzen. De priester Gerrit Jacobsz. had als geboren Honswijkenaar blijkbaar hart voor zijn vicarie en het is begrijpelijk dat hij, waar hij de grootste moeite had de eindjes aan elkaar te knopen, met lede ogen zag dat zijn collega van de voormalige Bloemesteinse kapel inkomsten trok zonder er nauwelijks iets voor te doen. De schuld daarvan was echter te zoeken bij de collator, de heer van Vianen, die de dienst in de kapel van Bloemestein had laten verslonzen en niet op de plichtsverzaking door zijn kapelaan lette. De priester Gerrit Jacobsz. en zijn broer Dirk van der Weide vatten het plan op om de goederen van de kapel van Bloemestein te combineren met die van de vicarie in de Honswijkse kerk en voortaan één kapelaan te laten dienst doen. De heer van Culemborg, collator van de florerende vicarie, zou daar weinig bezwaar tegen kunnen maken, maar de heer van Vianen, collator van de Bloemesteinse kapel, moest overreden worden met het plan in te stemmen.

Nu hadden, zegt het memorandum, de priester en zijn broer het geluk dat zij bij de heer van Vianen gezien waren, zodat hun missie naar het kasteel van Vianen niet bij voorbaat op onwil zou behoeven te stuiten. Bovendien had zich vroeger in Honswijk een affaire afgespeeld, waarmee zij op het geweten van de heer van Vianen konden werken en oude lieden uit de streek lieten niet na hen hierop te wijzen. Het was een episode uit de zogenaamde Arkelse oorlog omstreeks 1417 en sommigen van de raadgevers van de afgevaardigden naar Vianen hadden de gebeurtenissen bewust meegemaakt, zoals Jacob Spruyt, hun vader, die al in 1401 als bezitter van land in Honswijk voorkomt (13), de gebroeders Jan en Hugo de Heelt, die in 1420 voorkomen bij een overdracht van grond aan de weg van Bloemestein (14) en Aart Stultink, die omstreeks 1424 een stuk land in Honswijk in leen hield van de heer van Culemborg (15). Het was dan ook een zaak geweest, die de Honswijkenaren jaren lang gesprekstof gegeven zal hebben. De onderzaten van de heer van Vianen waren in de Arkelse oorlog de Lek overgestoken naar Honswijk en hadden 22 of 23 gegoede Honswijkse ingezetenen meegenomen om aan hun zijde aan de oorlog deel te nemen. Maar omdat dezen zich eerst niet zomaar hadden laten vangen en naar de kerk gevlucht waren, had de bende uit Vianen zich niet ontzien deze gewijde plaats te schenden. Door de ramen heen hadden zij zelfs een man op het Onze-Lieve-Vrouwe-altaar doodgeschoten en vervolgens de kerk in brand gestoken. Tenslotte hadden ze nog een schatting geëist. Weliswaar had de heer van Vianen na de vrede honderd oude schilden betaald als schadevergoeding voor de herbouw van de kerk, maar daar waren de Honswijkse parochianen lang niet mee uitgekomen. De wijding van de kerk alleen al had vijftig oude schilden gekost en bovendien hadden zij drie jaar zonder kerk gezeten. Nu, 50 jaar na dato, vond men dat de heer van Vianen best nog wat had goed te maken jegens Honswijk.
De priester en Dirk van der Weide togen dus naar Vianen om de heer het gedrag van zijn voorouders nog eens onder de neus te wrijven. Deze was niet gepikeerd, want hij stond hen te woord "myt eenen bliden aenseichte". Hij was zelfs onder de indruk en "om der onder-

wisinge wille" stemde hij in met het plan de vicariën te combineren. Hij had echter één voorwaarde. Hij en de heer van Culemborg zouden om beurten collator zijn en een kapelaan aanwijzen, maar de heer van Vianen zou het eerst aan de beurt moeten zijn. De opsteller van het memorandum oefent een lichte druk uit op de heer van Culemborg nu ook gauw ja te zeggen, want het gaat tenslotte om zijn eigen heerlijkheid Honswijk en de kans bestaat dat de heer van Vianen op het idee komt om de vicarie van de voormalige kapel van Bloemestein, met de daaraan verbonden inkomsten, dan maar over te brengen naar de parochiekerk van Vianen. Met deze dreiging eindigt het memorandum en daarmee onze bron van wetenschap. Niet helemaal echter. Uit een bericht van een eeuw later kunnen wij de afloop reconstrueren. In juli 1570 vond er vanuit Utrecht een visitatie plaats van de kerk van Honswijk naar aanleiding van de ongeregeldheden daar in verband met de godsdiensttwisten (16). Eén van de ondervraagden is de priester Jan Jacobsz. Louys, kapelaan van het Onze-Lieve-Vrouwe-altaar. Hij bedient, zegt hij, een vicarie van vijf missen per week, waaruit hij 49 florijnen aan inkomsten heeft. Het collatierecht van de vicarie behoort aan de heer van Culemborg en aan de heer van Vianen, maar zodanig dat de eerste twee maal achtereen een kandidaat voordraagt en vervolgens de tweede éénmaal. Het voorstel van de heer van Vianen na de opheffing van de Bloemesteinse mis om beurtelings voor te dragen is blijkbaar door de heer van Culemborg overgenomen met de amendering dat hij twee beurten zou krijgen tegen de heer van Vianen één. Overigens is het twijfelachtig dat de vicarie in 1570 nog zo floreerde als ten tijde van Gerrit Jacobsz. (Spruyt), want de kerkmeester van Honswijk deelde de visitatoren mee, dat hij absoluut niet weet of de kapelaan dienst doet zoals het behoorde, alleen "dat die vicarius wel een kanne biers mede drinckt".

C. Dekker

Noten

1 P.W.A. Immink en A.J. Maris, Registrum Guidonis, Utrecht 1969, 101.
2 Rijksarchief Arnhem, hh. Culemborg, nr 1787 (cartularium fol. 157 v°, 158).
3 Rijksarchief Utrecht, Oudmunster, nr 1292.
4 K. Heeringa, Rekeningen van het bisdom Utrecht, 1378-1573, dl 1, Utrecht 1926, 293.
5 Gemeentearchief Utrecht, BA I, nr 948.
6 Rijksarchief Arnhem, hh. Culemborg, nr 7900.
7 Ibidem, nr 6489.
8 Ibidem, nr 3 (1346 juli 19) en nr 4 (1363 sept. 2).
9 Rijksarchief Utrecht, Dom, nr 4240.
10 Rijksarchief Arnhem, hh. Culemborg, nr 6494.
11 Algemeen Rijksarchief Den Haag, leenhof Vianen, nr 6, fol. 47 v°.
12 Gemeentearchief Utrecht, BA I, nr 948.
13 Rijksarchief Utrecht, St Pieter, nr 1099.
14 Gemeentearchief Culemborg, stad, nr 1141 (37).
15 Rijksarchief Arnhem, hh. Culemborg, nr 4772, fol. 98 v°.
16 F.A.L. van Rappard en S. Muller Fz., Verslagen van kerkvisitatiën in het bisdom Utrecht uit de 16e eeuw, Amsterdam 1911, 199-203, 205 en 206.

Bijlage

Van der beneficio tot Honswijck

Item dat Henrick Trant, Dirck van der Weide ende Mechtelt, Herman Coevoets wijff was, hebben in voertiden gesticht een vicarie in der kercken tot Honswijck van drieen missen ter weke, daer die renthen jaerlix off weerdich sijn negendenhalven oudenschilt off dairomtrent vrijs geltz, uutgenomen heren scattinge. Daer off moet gaen wijn, broet ende kersen, die men op dien altair tot dien missen behoeff, dair Gerit, here tot Culenborch, collatoir off is te geven als sij versterf ende verschijnen sal te geven. Item heer Jan Bloemesteyn, ridder wileneer in langen verleden tiden gesticht heeft in Honswijck eene cappelle, die te staen plach aen den Leckendijck bij

den Bloemenstenschen nijen weech, dair niet meer dan één misse ter weeke lange tijt toe gestaen en heeft, ende dair die renthen jaerlix aff weerdich sijn omtrent zeven audtschilde vrijs geltz, uutgenomen heren scattinge. Welcke renthen gelegen sijn in Honswick enden in Scalckwick ende int Waell, daer Reynolt, here tot Brederoede up deze tijt collatoer ende (a) ghifter aff is, als sij verschijnen sall te geven ende een wijl tijts geweest heeft nae uutwijsinghe der presentatie, die heer Jan van Velde, besitter der selver cappelrien in dezer tijt, heeft laten zien ende lesen heer Gerit Jacops. Ende alzoe heer Gerit voirgenoempt ende Dirck van der Weide, gebroders, geboeren zijn van Blomensteijn ende sij redelicke weel gesien sijn ende gehoer hebben bi den heere van Brederoede ende mede dat die Bloemensteynsche misse bijnae te niet gaet ende selden gedaen weert. Ende dat die vicarie voirsz., dair Gherit, heer tot Culenborch, collatoer off is, dat die veel dienst heeft ende luttel renthen, alsoe dat daer gheen priester up leven en mach, ende dair oeck well bijwijlen bij onweder ende bij groten water ende bij quaden wegen gebreck in valt, dattie missen nyet volcomelick gedaen en werden, ende te sorgen is dat om lanck noch meere gebreke in vallen mochten. Soe hebben heer Gherit ende Dirck voirsz. uut warachtigen gehoer dat hem Jacop Spruyt, haer vader, Jan die Heelt, Huyghe die Heelt, Aernt Stultinxzone ende meer ander ouder buerluyden in Honswijck, die beleeft hadden den heer van Brederoede bijgebrocht ende onderwesen dat in den oirloghe tusschen Arkel ende Vyanen die van Vyanen quamen up een tijt ende beernden die kerck tot Honswijck ende vingen ende namen dair uut XXII off XXIII mannen die heer Steven off heer Splinter van Loenresloet den heer van Arkel te dienst seynde ende dat die van Eversteyn versuymde, dat sij die luyde niet te tije over en hailde ende aldus liepen sij in die kercke ende die Vyaensche schoten doer die glaise eenen man doot up Onser Vrauwen altair eer sij die kerck aanstaken en vuerden die luyde mede tot Vyanen ende scatten hem groet goet aff, want het waeren goede huysluyden ende goeder rijcker bouluyde kynder in den Nederstichte. Ende dat heer Henrick, heer van Vyanen, sijn oldevaider, gaff der bueren van Honswijck off hair kerck weder te doen tymmeren hondert oudtschilde. Mer het costen den bueren van Honswijck vijftich oudtschilde die kerck te wijen. Ende dattet omtrent drie jaer was datmen dair geen dienst en dede. Ende hierom soe baden heer Gerit ende Dirck voirsz. den heere van Brederoede vriendelicke off hij weel doen woude om Godswille ende om sijnre eenre will. Ende hij ende Gherit, heer tot Culenborch, alzoe overgedragen wouden ende maken één beneficium van der cappelrien ende van der vicarien voirsz. ende die soude residentie houden ende die nyemant te geven, hij en waer een priester off hij worde priester bynnen jaers naedat hij die ghifte ontfangen hadde, mer hij selve, off waer hij nog geen priester, eenen cappellaen dair te setten, bynnen drie maende naedat hij die ghifte ontfagen hadde. Daer die heere van Brederoede den voirsz. heer Gherit ende Dirck up geantwoert heeft myt vriendelicke woerden ende myt eenen bliden aensichte ende seide dat hij om der onderwisinghe wille voirsz. ende om haere nerstinge vervolginghe ende om haere vriendelicke beden wille dit geern doen woude, behoudelick hem dat hij die irste ghifte geven woude van den beneficio voirgenoempt, want hij dat oudtse kynt waer ende dat sijn cappelrij mynste dienst hadde ende nyet voel myn renthen en hadde dan die vicarie voirsz. Ende dat dan dairnae Gerit, hier tot Culenborch, die ander ghifte geven soude ende alsoe over dander reyse sij ende haer nacomelinge te geven durende tot ewigen daighen.

Dat Gherit, heer tot Culenborch, goet te doen heeft, want sijn collacy heeft drie missen ende die cappelrie niet meer dan één misse ende die renthen sijn bijnae even goet. Ende die ghifte ende die wonynge ende die dienst soude te samen gedaen worden in synre heerlicheit ende hij en soude dair genen cost aen leggen. Ende hierom soe bidden heer Gherit ende Dirck voirsz. vriendelick den edelen ende geboertigen Gherit, heer tot Culenborch, haeren lieven joncheren, off hij desen voirsz. saike woude laten gescienden om Godswille updat die godsdienst mochte werde vermeerdert in sijnder heerlicheit van Honswijck ende dat sonder lang

beraet, misselick off die heere van Brederoede hem oeck ander beraden mocht off onderwesen mocht worden, dat hij die misse en die renthen tot Vyanen toighe.

a Twee maal geschreven in het hs.

Leerdam: meer dan twee eeuwen glasindustrie

Inleiding

In 1965 was het twee eeuwen geleden dat in Leerdam een glasfabriekje werd gesticht. Dit schuchtere begin groeide uit tot wat nu de Koninklijke Nederlandsche Glasfabriek is. Men schreef 1765 en het was even buiten Leerdam, aan het riviertje de Linge.
De steen, waarop het historische feit wordt vermeld, berust thans in de Oudheidkamer te Leerdam. Het opschrift luidt:

DEN 18 NOVEMBER 1765
IS DOOR DE Wede Gst HEER
I: HOFFMAN HEERE VAN
GIESSEN OUDEKERK VICE
DROSSAARD DER STAD EN
HET GRAAVSCHAP LEERDAM
DE EERSTE STEEN GELEGT.

De gedenksteen van de stichting van het eerste glasfabriekje te Leerdam in 1765. De steen berust nu in de Oudheidkamer te Leerdam (Foto: Leerdam, Oudheidkamer)

Voor het te Leerdam zover was, had de vervaardiging van het glas al een zeer lange geschiedenis achter de rug. Een geschiedenis, die niet minder dan dertig eeuwen teruggaat en waarvan een kort overzicht hier niet mag ontbreken.

Antiek glas

Het glas is oud. Vele en velerlei beschavingen hebben het beleefd en mede bewaard. De uitvinding van de kunst van het glassmelten moet waarschijnlijk in Egypte worden gezocht. Het verhaal van de Romein Plinius (23-79 na Chr.) over de Fenicische kooplieden, die door een kampvuur natuurlijke soda tot glas zouden hebben zien smelten, verdient op technische gronden weinig geloof. De oudste glazen voorwerpen, die wij nu kennen, zijn afkomstig uit Egypte. De bekers en vazen uit die tijd zijn niet geblazen - de blaastechniek was nog niet bekend - doch gevormd om een kern van klei. Een verzameling van dit oudste Egyptische glas wordt thans bewaard in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.
Nadat, waarschijnlijk omstreeks het begin van onze jaartelling, de blaaspijp en de techniek van het glasblazen waren uitgevonden, was de eerste schrede op de weg naar massaproductie gezet. In Alexandrië, gelegen aan één der monden van de Nijl en dus gunstig voor de export over zee, moet voor het eerst kleurloos glas zijn gesmolten. Het glasblazen is er tot grote bloei

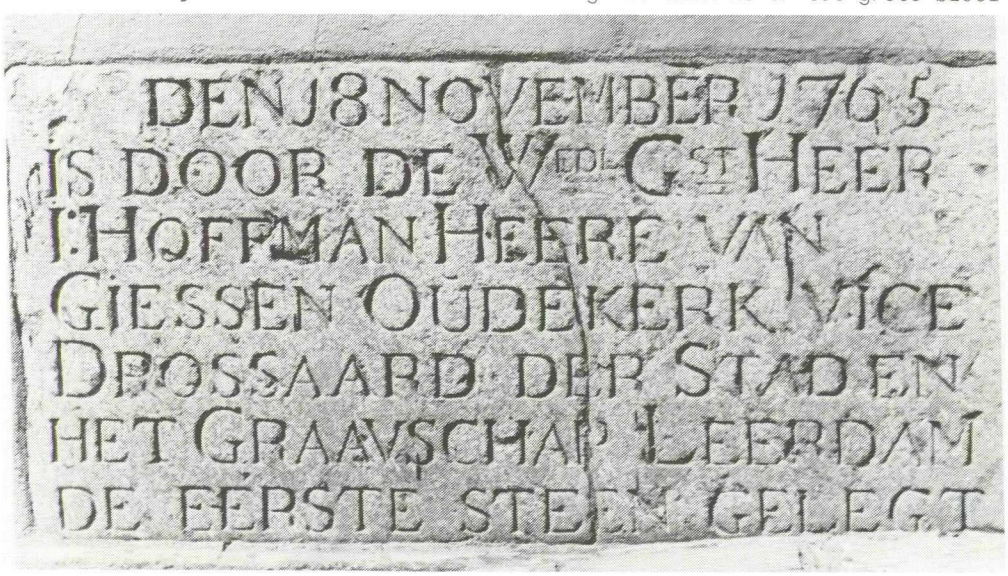

gekomen. De hele oude beschaafde wereld schijnt vanuit deze stad te zijn voorzien van glas. Vooral de hoofdstad Rome, doch hier ontwikkelde zich in de latere Keizerstijd een eigen techniek, welke weer de leerschool werd van de daarop volgende middeleeuwse periode. De buitengewone vaardigheid, waarmee het Romeinse product werd bewerkt, is weer de grondslag geweest voor de later in Venetië tot hoge bloei gekomen techniek van de glasbewerking.
Na de val van het Romeinse Keizerrijk werd de glasindustrie door de Byzantijnen overgenomen. Zij hielden het bereikte in stand en brachten als iets nieuws de glas-mozaïeken. De Byzantijnse glasvaklieden stichtten eind 13de eeuw de beroemde Venetiaanse School, die zich op het eiland Murano met staatssteun tot ongekende - en in menig opzicht onovertroffen - hoogte ontwikkelde.
Omstreeks 1700 gaat de glasnijverheid in Venetië achteruit en komt de Boheemse kunst op. Deze overtrof in één opzicht nog de Venetiaanse: ze legde zich voornamelijk toe op het smelten van een voortreffelijk blank glas, waarschijnlijk omdat de glassmelters in Bohemen zuiverder grondstoffen ter beschikking hadden dan in Venetië.
Te zelfder tijd evenwel vormt zich in Engeland en Frankrijk het glasgrootbedrijf. In Engeland fabriceert men in grote hoeveelheid eenvoudig kristal. In Frankrijk wordt het gieten van spiegelglas uitgevonden. De 19de eeuw brengt de overheersing van het Duitse glas. De 20ste eeuw toont dan weer de grote technische volmaaktheid van de Amerikaanse glasindustrie naar het voorbeeld van de Duitsers. Van enige kunstnijverheid is in die periode geen sprake meer.

Nederlands glas

Hoewel er in ons land reeds vroeg glas werd gesmolten, is de glasnijverheid eerst in de 17de eeuw van enig belang geworden, toen hier Italiaanse vaklieden werkten. Zij vervaardigden een beter product dan wat hier vroeger werd gemaakt.
De oudste glasblazerijen vond men in Middelburg (1581) en Amsterdam (1597). In de Zuidelijke Nederlanden waren Luik en Antwerpen de belangrijkste glas-centra. Naast het eigen fabrikaat werd in de 17de eeuw ook veel glas uit Venetië geïmporteerd.
In de 18de eeuw kwam de Nederlandse glas-industrie in de verdrukking. Er werd glas ingevoerd uit Oost en West en de glasblazerijen gingen zich beperken tot het maken van flessen, hetgeen ook weer rechtstreeks verband hield met de opkomst van de jeneverstokerijen. Aan het eind van de 18de eeuw waren er in ons land nog slechts zeven "glashutten" in gebruik, waarvan alleen in die te 's-Hertogenbosch nog drinkglazen werden geblazen. De andere hutten - ook die te Leerdam - maakten alleen zogenaamd zwartglas, waarmee groen flessenglas werd aangeduid.
De glasblazerijen werden en worden nog wel "glashutten" genoemd, naar de vorm van de gebouwen waarin werd gewerkt. Zij kenmerkten zich tot omstreeks 1900 - toen oveninstallaties van modernere constructie werden gebouwd - door een lang, typisch puntdak.
Prof. dr Hudig geeft in zijn dissertatie een lange lijst van steden en perioden waar en wanneer destijds in ons land glas werd geblazen. Al die namen en data schijnen meer dan het in werkelijkheid was. Gaan wij de geschiedenis na, dan blijkt dat het in het algemeen gesproken een lijdensgeschiedenis is geweest. De nieuwere glasindustrie, opgekomen na 1850, heeft ook moeilijke jaren doorgemaakt, maar is thans voor ons land van grote betekenis. Zij voorziet immers in de behoefte aan een grote reeks van artikelen, die voor de samenleving zo goed als onmisbaar zijn.

Leerdam

Zo staat daar nu de Koninklijke Nederlandsche Glasfabriek Leerdam sedert twee eeuwen aan de Linge. De fabriek maakt thans deel uit van de N.V. Vereenigde Glasfabrieken Holland, een groot concern, dat zich met de vervaardiging van nagenoeg alle glasproducten bezig houdt: verpakkingsglas (potten en glazen), laboratoriumglas, huishoudglas (drinkserviezen), sierglas en monumentaal glas als gedenkramen, geëtst en geslepen glas en tenslotte de opvallende Leerdam-unica, zoals die in vele musea en collecties op vele plaatsen in de wereld

te vinden zijn.
Vooral sinds 1915 heeft "Leerdam" de interesse van de glasliefhebbers over de gehele wereld, want in dat jaar nam de leiding van de glasfabriek de belangrijke beslissing het oude en verfijnde vakmanschap van de Leerdamse glasblazers nieuw leven in te blazen, door hiervoor de vormgeverstalenten van bekende architecten in dienst te stellen. Daardoor waren bekende kunstenaars gedurende vele jaren aan de Leerdamse glasfabriek verbonden. Tot degenen, die al spoedig bijdroegen tot de wedergeboorte van het Leerdamse glas behoorden de meest vooraanstaande Nederlandse architecten uit die dagen: dr H.P. Berlage en K.P.C. de Bazel. Voorts hebben de beroemde Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright, industrieel ontwerper C. de Lorm en ceramist C.J. Lanooy eveneens ontwerpen voor "Leerdam" gemaakt. In volledige tegenstelling tot de bijna algemene slechte smaak van die dagen waren hun eerste ontwerpen bijzonder eenvoudig en ontdaan van bijna alle versiering. De leidende figuur op dit terrein sinds de jaren twintig was de ontwerper A.D. Copier. Nu is dat Floris Meydam.

De Leerdamse Glasfabriek omstreeks 1875. Men ziet de drie glashutten en andere bedrijfsgebouwen, woningen voor het fabriekspersoneel en op de voorgrond de Linge, waarin een schip voor de aanvoer van grond-, hulp- en brandstoffen. (Foto: Leerdam, Glasfabriek)

Bezoek aan de fabriek in 1877

In het weekblad "Eigen Haard" van 1877 - een ingebonden jaargang bevindt zich in de Oudheidkamer te Leerdam - treft men een verslag aan van een bezoek, dat iemand bracht aan "de hardglasfabriek te Leerdam". Deze hardglasfabriek was de voorloper van de glasfabriek van Jeekel-Mijnssen en Co., dus de witglasfabriek. Sedert 1765 was - zoals gezegd - de glasindustrie te Leerdam gevestigd en in 1871 waren er drie "hutten". De oudste dateerde blijkbaar nog vanaf het begin der vestiging en werd "De Oude Hut" genoemd.

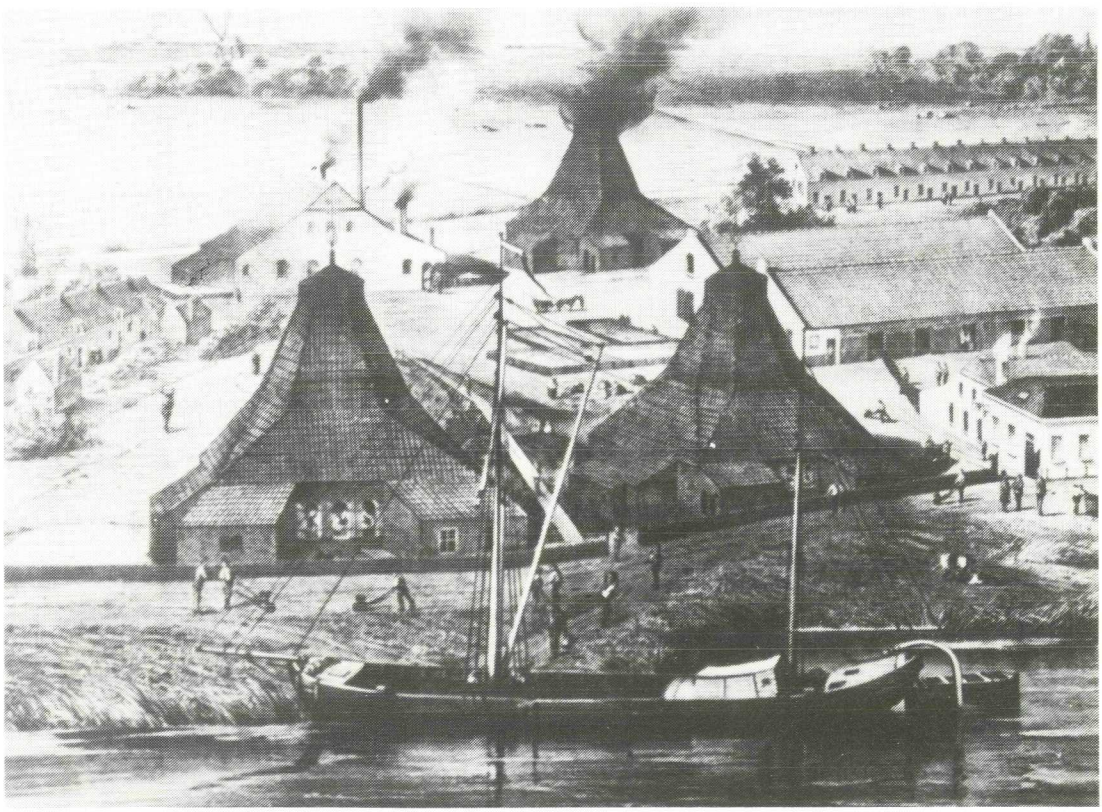

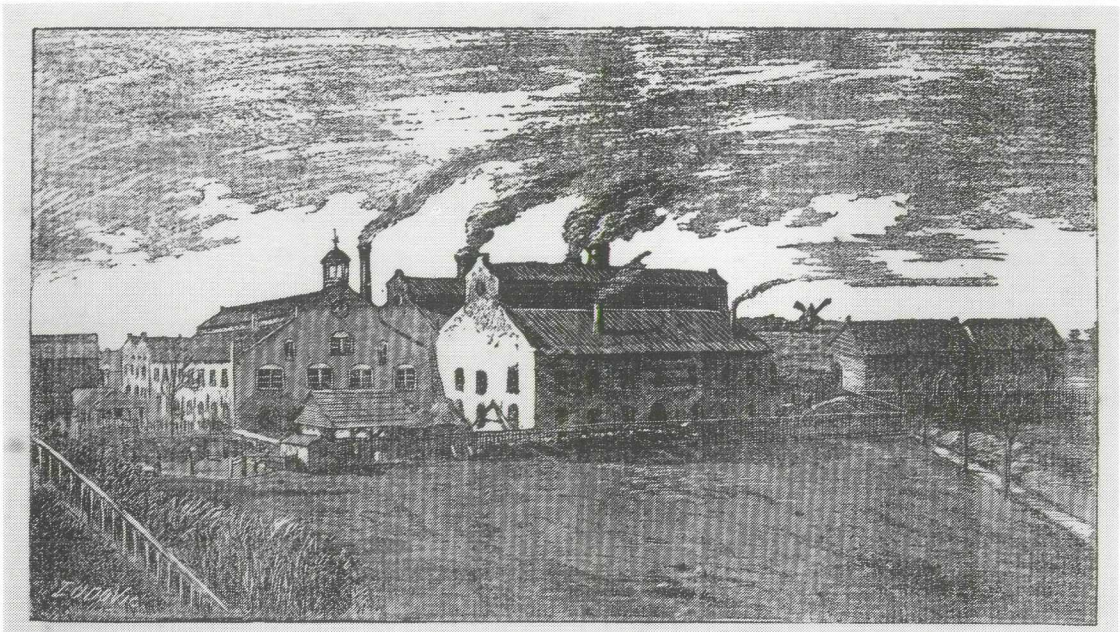

GLASFABRIEK LEERDAM BEFORE JEEKEL, MIJNSSEN & Co.

De Glasfabriek te Leerdam omstreeks 1875 op een prijsaanbieding uit die tijd. De fabriek werd vroeger "de hut" genoemd, afkomstig van het Duitse woord "Hütte" (glasblazerij), dat arbeiders uit Beieren hier hadden ingevoerd. Daarmee in verband werden de op de fabriek werkende arbeiders "hutters" genoemd.
(Foto: Leerdam, Oudheidkamer)

In 1853 was een tweede hut gebouwd, "Nooit gedacht" genaamd, maar in 1871 omgedoopt in "Willem III"; de derde hut droeg de naam "De Haan". Op 25 april 1875 verkreeg de Directeur C.A. Jeekel vergunning tot het oprichten van een hardglasfabriek. C.A. Jeekel, die sedert 1871 deze functie bekleedde, was oud-zee-officier. Een vroegere collega van hem bezocht in 1877 zijn fabriek en publiceerde daarvan het genoemde verslag in "Eigen Haard". Vermeld wordt o.a. dat men voor de vervaardiging van glas nodig had "een kalkzout, een zout der alcaliën en kiezelzuur". Het kiezelzuur verkreeg men uit zand van de zandplaten bij Sleeuwijk in de Merwede. Jaarlijks had men 1000 tot 1200 ton zand nodig, door een veertigtal scheepjes aangebracht. Als basis gebruikte men daarbij "Zierikzeese bergas", waarschijnlijk het overblijfsel van zoutziederijen, die daar ter plaatse vroeger gestaan hadden. Zij gaf een goede kleur aan het glas. Jaarlijks gebruikte men een 1000 last (= 2000 ton) van die afval, die met een twintigtal schepen werd aangevoerd. De kalk betrok men uit Seille bij Luik en men bluste die zelf.
Nadat de bezoeker de fabriek geheel had bezichtigd en zijn begeleider hem alles had verklaard en verteld over het productieproces, de bouw van de ovens en het werk der arbeiders, betuigde de gast zijn bewondering voor de heren Jeekel, Mijnssen en Co. en over "de hoogst praktische wijze, waarop zij hunne fabrieken hebben ingericht".
Met de laatste trein keerde de bezoeker weer naar huis terug.

Drie tijdperken

Zo is dan de geschiedenis van de glasfabriek "Leerdam" vanaf 1878 in drie tijdperken te verdelen, tijdperken, die op zichzelf staan en door een geheel verschillende werkwijze sterk van elkaar verschillen. Het eerste tijdperk duurde vrij lang en eindigde in 1914, met de aanvang van de eerste

wereldoorlog. Het tweede tijdperk was dat van de oorlogsjaren 1914-1918. Daarna begon het laatste tijdperk, hetwelk nu nog voortduurt. Het eerste - of voorloorlogse - tijdperk wordt in het gedenkboek "Vijftig jaar glasindustrie 1878-1928" de patriarchale periode genoemd, met welke uitdrukking zowel de fabriek als de leiding werden bedoeld. De onderneming werkte in die jaren zonder enige fabrieksorganisatie, dus geheel primitief.
De oorlogsperiode veranderde de rustige fabricage in een koortsachtig bedrijf. Alles werd op haren en snaren gezet om maar te kunnen doorproduceren, aangezien het product tegen iedere prijs kon worden verkocht. Geen kosten werden derhalve gespaard om grond- en brandstoffen in te slaan.
Toen deed met de vrede in 1918 het derde tijdperk zijn intrede. Eerst onder de zeer hoopvolle omstandigheden der na-oorlogse hoog-conjunctuur. Tot plotseling in 1920 de reactie intrad en de worsteling om het bestaan der fabriek begon. De economische oorlog was uitgebroken, even plotseling en onverwacht als in 1914 de wereldoorlog en eveneens een strijd op leven en dood. Zeer moeilijke jaren volgden nu en bijna bovenmenselijke energie werd van de directie gevraagd om het hoofd boven water te houden en de fabriek van een wisse ondergang te redden. Uiteindelijk is dit door inspanning van alle krachten toch weer gelukt en aan het einde van de twintiger jaren begonnen de verliezen plaats te maken voor kleine winsten. Langzaam ging het nu weer in stijgende lijn. In de jaren die volgden werd de fabriek financieel voortdurend sterker

Vaas, ontworpen door A. Copier, 1963 Utrecht, Centraal Museum
(Foto: Utrecht, Centraal Museum)

en werden de uitrusting, de inrichting en de gebouwen bij voortduring gemoderniseerd en uitgebreid. Wij kennen nu de fabriek als een modern bedrijf, waarin niets wordt nagelaten om zowel de productie, de afzet, de technische uitrusting als de zorg voor het personeel aan de eisen des tijds aan te passen.

Tot slot

We vatten nog eens in enkele jaartallen de geschiedenis van de Leerdamse glasindustrie kort samen.

Verpakkingsglas

1765 In Leerdam wordt de eerste flessenblazerij gebouwd. De productie blijft beperkt tot flessen van een onbestemde, zeer donkergroene kleur. In verband daarmee heet het bedrijf in de volksmond "de zwarthut", een naam die tegenwoordig nog in gebruik is.
1912 De flessenblazerij wordt overgenomen door de N.V. Vereenigde Glasfabrieken. De productiemogelijkheden worden vergroot.
1938 Met het buurtbedrijf "De Witthut" - producent van o.a. blank glas - wordt een fusie aangegaan. Deze vormt het begin van een volledige mechanisatie van de productie van verpakkingsglas.

Huishoudelijk- en kunstnijverheidsglas

1878 De N.V. Nederlandsche Glasfabriek Leerdam start met de vervaardiging van blank en speciaal gekleurd glas.
1915 Uit commerciële overwegingen wordt ook begonnen met de ontwikkeling van een eigen functionele vormgeving.
1938 De N.V. Nederlandsche Glasfabriek Leerdam wordt opgenomen in de N.V. Vereenigde Glasfabrieken. Meer dan voorheen wordt het accent gelegd op de fabricage van glas voor kunstnijverheid en huishoudelijk gebruik.
1953 Bij het 75-jarig bestaan in 1953 wordt het predicaat "Koninklijk" toegekend.
1965 Het is twee eeuwen geleden dat te Leerdam het eerste glasfabriekje wordt gesticht.

Tot slot wensen wij directie en medewerkers van harte toe dat zij nog lang werkzaam mogen blijven in het belang van de economie van ons land in het algemeen en tot heil van Leerdam in het bijzonder.

H.A. Visser

Bij het tot stand komen van dit artikel heeft de schrijver dankbaar gebruik gemaakt van gegevens, hem door de glasfabriek verstrekt. Eén afbeelding is daar vandaan afkomstig; de andere werden welwillend door de Leerdamse Oudheidkamer in bruikleen afgestaan.

Aanvullende gegevens over het dorp Heicop

In het tijdschrift nr 1/2 - 1979 (4de jaargang) eindigt H.L.Ph. Leeuwenberg zijn artikeltje over de ets van Hendrik Spilman, voorstellende het dorp Heicop, met de mededeling dat de standplaats van het herenhuis, afgebroken in 1834, niet bekend is. Ten onrechte merkt de auteur dat op.
Het ambachtshuis, waarin de Van Halls hebben gewoond, stond ter plekke van het huidige gemeentehuis, dus in de kom van de gemeente Heicop. Achter het huis, maar ook aan de oostzijde, lag een grote tuin met achter de woning een grote kruisvormige vijver. Omstreeks 1940 was deze vijver nagenoeg dichtgegroeid - verveend - zodat men er overheen kon lopen, hoewel soms met natte voeten. Aan de oostzijde van de woning lag, ter plekke van het huidige voetbalveld, een stuk land, genaamd 'De Goudviskom'. In het begin van deze eeuw werden in dit land nog de resten van houten bruggetjes gevonden.
In het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te Den Haag bevindt zich een potlood-tekening van Jan de Beyer, gedateerd 7 augustus 1750. Deze tekening is nagenoeg gelijk aan de prent van Spilman, die door Leeuwenberg werd besproken. Zoals dat wel meer gebeurde heeft ook in dit geval Spilman voor zijn ets gebruik gemaakt van

Gezicht op het dorp Heicop. Gravure door H. Spilman, 1750

een tekening, gemaakt door De Beyer. Bezien we de afbeelding, dan vinden we links een gebouw met daarvoor een boom, mogelijk een vrijheidsboom. Het gebouw is het oude rechthuis, waar schout en schepenen zetelden. In 1827 werd dit gebouw vernieuwd. A.C. van Hall - zeven jaar oud - legde de eerste steen.
Het stukje dak dat uiterst links op de voorstelling te zien is, behoorde tot het herenhuis dat het oude rechthuis ten oosten begrensde. De tuin, geheel rechts op de voorstelling, behoort tot de huidige Laanhoeve; eertijds was het de boerderij en het koetshuis van het tegenover liggende herenhuis. Achter deze boerderij lag vroeger een laan naar de Achterkade, aangelegd door een ambachtsheer - waarschijnlijk een Van Hall - ten behoeve van een efficiënte verbinding met Vianen. De huidige Nieuweweg bestond toen nog niet.
In het gemeentehuis te Hei- en Boeicop bevindt zich een schilderij, waarop de voorzijde van het huis te zien is. Dit werk is een copie naar een origineel dat gesigneerd is door Teyler van Hall en uit 1842 dateert. Het origineel, dat dringend aan restauratie toe was, werd, nadat het gecopieerd was, omstreeks 1950 geschonken aan de familie Van Hall.
Uit de datering van het schilderij - 1842 - blijkt dat de datum van de sloop, zoals die door Leeuwenberg wordt genoemd - 1834 - waarschijnlijk niet juist is.
Een overlevering wil dat het pand Hei- en Boeicopseweg 73 gebouwd werd met materialen die afkomstig waren van de afbraak van het bovengenoemde herenhuis. Vast staat dat het huis aan de Hei- en Boeicopseweg het enige in de gemeente is dat gebouwd is in IJsselsteen.
De bezittingen van Van Hall - o.a. twee boerderijen - werden, met uitzondering van de gronden van het voormalige huis met een oppervlakte van ongeveer 50 hectare, in 1900 in een openbare veiling verkocht.

J. de With

Veranderen kan 't: een aanvulling

In het eerste nummer van 1980 van dit tijdschrift, grotendeels gevuld met artikelen over 'Begraven in Vianen', wijdt A.C.N. Koenhein een bijdrage aan het werk van twee vooruitstrevende achttiende-eeuwse predikanten. Beiden schreven over de in hun tijd heersende begraafgewoonten in de Republiek, beiden pleitten voor verandering van zeden: het begraven in kerken diende afgeschaft, de aanleg van buiten-begraafplaatsen bevorderd te worden. Johan Willem te Water sprak in 1775, de in Vianen geboren Willem Anthonij Ockerse in 1792. De laatste beloofde in zijn preek - hij sprak vanaf de kansel tot een volle kerk - :

"Zo ik eenigen invloed op U hebbe, ziet daar! mijn overschot worde, indien het Gode behagen mocht, mij uit uw midden weg te nemen, het eerste daar geplaatst, waar het U niet schaden kan! ik wil mij verbinden om, in dat geval, uw voorbeeld te zijn!--"(1).

Buiten de kerk, en buiten de stadspoorten, daar konden de lichamen van de doden de levenden niet meer schaden.

Koenhein merkt terecht op dat het de moeite waard zou zijn te weten waar de sprekers zelf zijn begraven. Van Te Water weten wij dat hij bij zijn leven een buitengraf liet vervaardigen voor zowel zijn vrouw als zichzelf; van Ockerse was op het moment dat Koenhein zijn artikel schreef de begraafplaats niet bekend (2). Sinds eind januari is daarin verandering gekomen en volledigheidshalve deel ik de gegevens hier mee.

De vrouw van Ockerse stierf in augustus 1800 te Amsterdam; zij werd begraven in de Nieuwe Kerk. Misschien heeft zij dé opvatting van haar man niet gedeeld, misschien heeft haar familie gekozen voor, of aangedrongen op het volgen van de 'oude gewoonte'(3).

Twintig jaar later, in augustus

1820, verliest Ockerse zijn oudste dochter, Sjoerdje Alida - genoemd naar haar grootmoeder uit Vianen. Ook zij vindt een graf in de kerk. Natuurlijk kan men ook hier denken aan een eigen wens, maar erg waarschijnlijk is dat niet. De Kloosterkerk in Den Haag bewaart haar stoffelijke resten (4).

Dan Ockerse zelf: hij overlijdt op 19 januari 1826 in zijn huis aan de Prinsestraat in Den Haag. Vlakbij zijn huis lag het gemeentekerkhof waar men voor een paar gulden begraven kon worden. Daarnaast, daarenboven had Den Haag nog twee begraafplaatsen: 'Eikenduinen' en het dure 'Ter Navolging' op Scheveningen. Niettemin wordt Willem Anthonij Ockerse in de ochtend van 24 januari 1826 begraven in de oostkapel van de Kloosterkerk aan het Lange Voorhout in Den Haag. Voor de huur van het graf en het recht van de kerk werd dat jaar ƒ 19,16 betaald, hetgeen uitsluit dat Ockerse uit geldgebrek heeft gehandeld (4).

Hij is van mening veranderd; in 1792 nam hij een modern standpunt in; maar toen in 1826 het gebruik van begraven buiten de kerken algemenere vormen had aangenomen, deed hij het tegendeel. Wat zijn redenen geweest kunnen zijn hoop ik in een ruimer verband te kunnen bespreken. Waar het mij hier om ging is de feiten

De begraafplaats Ter Navolging te Scheveningen
(Foto: Tilburg, J. Rassers)

- die afwijken van wat wij in januari 1980 verwachtten - in dit tijdschrift bijeen te hebben.

Hanna Stouten

Noten

1 W.A. Ockerse, Het gegraven der dooden (...), Utrecht 1792, 55.
2 A.C.N. Koenhein, 'Te Water, Ockerse en het begraven in de kerken en binnen de steden', In het Land van Brederode 1980, nr 1, 14-20, vooral 18-19.
3 Gemeentearchief Amsterdam, begraafregister Weeskamer N.K. 13; graf nr 19c. De begrafenis vond plaats 23-8-1800 (DTB).
4 Gemeentearchief Den Haag, archief kerkvoogdij N.H. Kerk, inv. nr 396, 911 en 1083; en brief Gemeentearchief Den Haag 26-1-1981; drs C. Stal van dit archief zeg ik hartelijk dank voor zijn initiatieven.

Te gast: Nieuw Leven

In de loop van de twintiger jaren waren de muzikale activiteiten in de gemeente Vianen wat ingedommeld. Enkele Viaanse werknemers van de kalkzandsteenfabriek "De Lek" in Vreeswijk vonden dat een onaanvaardbare situatie en namen het initiatief tot het oprichten van een eigen muziekvereniging. Op 21 februari 1931 vond de oprichtingsvergadering plaats. Een achttiental liefhebbers vormden de eerste formatie van de vereniging die de naam meekreeg "Nieuw Leven". Als eerste bestuur werd gekozen voor de heren C. van den Broek (voorzitter), G. van der Heide (secretaris), A. Verschoor (penningmeester) en P. Burggraaf (algemeen adjunct).
Het eerste probleem waar het kersverse bestuur zich voor geplaatst zag was van financiële aard. Ten behoeve van de aanschaf van de benodigde instrumenten was een groot bedrag nodig. Het bijeenbrengen van een dergelijk bedrag was in de crisisjaren zeker geen gemakkelijke opgave.
De heer M.E. Houtman was echter de redder in nood; hij was bereid het nodige geld te lenen. Van een plaatselijke vereniging werden van dit geld de zo begeerde instrumenten overgenomen.
De gemeente was na overleg bereid de bovenzaal van het gemeentehuis als repetitieruimte beschikbaar te stellen. Als dirigent werd de heer P. van der Hurk uit Utrecht aangesteld. Vol goede moed werden de eerste schreden op het muzikale pad gezet.
De eerste jaren waren echter niet direct succesvol. Een aantal dirigenten en besturen losten elkaar af en financieel was het, gezien de grote werkloosheid, erg moeilijk. Aan het eind van de dertiger jaren ging het echter wat beter. Er werd middels deelname aan concours getracht het muzikale niveau op te voeren.
De oorlog stond plotseling een verdere ontplooiing in de weg. Eind 1940 stelde de bezetter de eis dat men zich bij de cultuurkamer diende aan te sluiten. Hiervoor voelde men uiteraard niets en men besloot de instrumenten weg te bergen tot beter tijden.
Onmiddellijk na de bevrijding nam de heer N. Veen het initiatief de vereniging weer tot leven te brengen. Er werd een nieuw bestuur gekozen. Voorzitter werd de heer M. Middelkoop, secretaris de heer N. Veen en penningmeester de heer G. van der Heide. Als nieuwe dirigent werd de heer H. van Rossum uit Vreeswijk aangetrokken.
De periode die nu aanbrak bood aanzienlijk meer mogelijkheden. Zoveel mogelijkheden zelfs dat bij de viering van het twintig-jarig bestaan in 1951 over echte uniformen beschikt kon worden!
Bij talloze activiteiten binnen de gemeente Vianen werd door "Nieuw Leven" acte de présence gegeven. Iedere oud-Vianees zal zich nog het bezoek van H.M. Koningin Juliana en Z.K.H. Prins Bernhard aan Vianen herinneren. "Nieuw Leven" zette uiteraard ook hierbij zijn beste beentje voor.
Door omstandigheden kwam ook aan de dirigentenperiode van de heer Van Rossum een einde. Na een aantal interimdirigenten nam het toenmalige bestuur het gedurfde besluit de heer Dirk van Mourik de muzikale leiding toe te vertrouwen. Gedurfd omdat deze zijn sporen als muzikant meer dan verdiend had, maar geen opleiding voor diri-

Een oude foto van Nieuw Leven

gent had gevolgd. Hij durfde echter na rijp beraad deze uitdaging wel aan en besloot met onmiddellijke ingang deze opleiding te gaan volgen. Deze benoeming is zonder twijfel van beslissend belang geweest voor de ontwikkeling van de vereniging. De heer Van Mourik pakte vanaf de eerste dag de muzikale zaak energiek aan, daarbij gesteund door een ijverig bestuur. Gestaag werden nu de muzikale prestaties groter en nadat in 1968 de naam van de vereniging werd omgevormd tot "Koninklijk Erkend Stedelijk Fanfare Orkest Nieuw Leven", afgekort K.E.S.F.O. "Nieuw Leven", werd een niveau bereikt waarbij men zich tot de top van de Nederlandse fanfarewereld mocht rekenen.
Veel mensen zien de Harmonie en Fanfare nog steeds als een stuk folklore. "Nieuw Leven" pretendeert meer te zijn. De poging om op verantwoorde wijze zinvol muziek te maken mag geslaagd worden genoemd en men heeft bewezen een belangrijk stuk cultuur binnen de gemeente gestalte te kunnen geven.
Voor het K.E.S.F.O. "Nieuw Leven" dus alle reden om dit jaar het vijftigjarig jubileum groots te herdenken en met veel vertrouwen de toekomst tegemoet te zien, daarbij een ieder uitnodigend persoonlijk kennis te nemen van de muzikale activiteiten.

Kroniek

Wanneer men hoort praten over 19de eeuwse architectuur, dan denken we al gauw aan zogenaamde neo-stijlen: bouwsels die opgetrokken werden in een stijl die enigszins gecopiëerd werd naar oudere voorbeelden. De R.K. Kerk te Vianen is zo'n voorbeeld, in dát geval van neo-gotische stijl. Maar de 19de eeuw had ook zijn eigen stijl in de architectuur. En die wordt momenteel ijverig bestudeerd vóór de mooiste voorbeelden door sloop of verminking verloren gaan. E.F. van der Grinten behandelde dit onderwerp in zijn afscheidscollege als hoogleraar aan de universiteit te Nijmegen. Een vereenvoudigde versie van zijn college verscheen in het tijschrift Spiegel Historiael (februari 1981,

blz. 98-107) onder de titel "Negentiende-eeuwse winkelpuien".
Eén van de voorbeelden in het artikel van Van der Grinten is de winkelpui Voorstraat 37 te Vianen. De precieze datering is mogelijk dankzij de ingebouwde eerste steen die het jaartal 1874 vermeldt.

Als de Tweede Kamer de voorstellen volgt van de ministers van Binnenlandse Zaken dan wordt Rijnmond de twaalfde provincie van Nederland. De nieuwe provincie zou het huidige Rijnmondgebied omvatten, de Alblasserwaard, de omgeving van Dordrecht, Voorne en Putten en de Hoeksche Waard. Verder zouden ook Vuren en Herwijnen (nu behorend tot de provincie Gelderland) aan Rijnmond worden toegevoegd.
De uithoek - het oostelijk deel - van Rijnmond zou gevormd worden door Vianen, Hagestein, Everdingen, Schoonrewoerd, Hei- en Boeicop, Leerdam, Leerbroek, Meerkerk, Ameide, Tienhoven en Langerak.
De splitsing zou, volgens de minister, in 1985 klaar moeten zijn.
Hier en daar is men het niet eens met de ideeën van de minister. Vianen - gevolgd door Everdingen, Hagestein en Leerdam - wensen eerder aansluiting bij de provincie Utrecht dan bij Rijnmond. Pro's en contra's worden aangevoerd. Maar waar niet over gesproken wordt: de historische gronden waarop de grenzen van zo'n provincie gebaseerd zijn.
Het bekende "Waar heb dat nou voor nodig?" zal wel meerdere malen geuit zijn in verband met de geplande nieuwe indeling van de provincies én idem dito van de gemeenten.
Over die her-indeling van de gemeenten in de Alblasserwaard en De Vijfheerenlanden gesproken.
Als alles doorgaat dan krijgen we in de toekomst o.a. Groot-Vianen. Die nieuwe gemeente zal de (oude) gemeenten Everdingen, Hagestein, Hei- en Boeicop, Lexmond en Vianen omvatten. Groot-Vianen zal ruim 21.000 inwoners tellen.
In het eindadvies dat Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland eind 1980 uitbrachten aan de minister van Binnnlandse Zaken is te lezen dat G.S. er niet in geslaagd zijn om iedereen te overtuigen van de noodzaak van de geplande her-indeling. Zo blijkt dat Hagestein geen bezwaar heeft tegen aansluiting bij Vianen. Maar Everdingen, Hei- en Boeicop, Lexmond en Schoonrewoerd denken daar anders over: zij zouden liever samen één gemeente vormen.

De streekarchieven van Buren, Culemborg en Tiel willen ingaande 1981 een historisch tijdschrift uitgeven onder de naam "De Drie Steden". Men wil een historisch verantwoord en prettig leesbaar tijdschrift dat twee keer per jaar verschijnt. Het werkterrein omvat naast de drie steden o.a. Asch, Beusichem, Erichem, Kapel- en Kerk-Avezaath, Wadenoyen, Zoelen en Zoelmond.

Na intensieve voorbereidingen is men in Leerdam eind 1980 overgegaan tot het stichten van een historische vereniging. Althans: men doet er alles aan om in 1981 te komen tot een officiële stichting.

Vianen heeft, vooral dankzij de heren Van Brederode, een respectabele geschiedenis achter de rug. Tevergeefs zoekt men echter naar een verantwoorde publicatie waar de historie van Vianen te vinden is. Hier en daar is wel iets te vinden - het tijdschrift van de Historische Vereniging speelt een niet onbelangrijke rol -, maar het blijven toch kruimels. Dat geldt niet alleen voor publicaties. Ook het aanbod van prenten, reproducties etc. in verband met Vianen zijn zeer beperkt. Succes verzekerd voor elk initiatief dat op

VIANEN
Pomp achter het stadhuis

dit gebied genomen wordt: zo bijvoorbeeld de Prentenmap van Ton Diekstra, uitgegeven door de Historische Vereniging of het kwartetspel, uitgegeven door de voetballende Brederodes te Vianen.
De gemeente Vianen liet zich niet onbetuigd om ook een bijdrage te leveren aan het culturele imago. Hoe dat gebeurde? Gewoon, bij de koffie! Nee: niet van die kopjes met namaak-plakplaatjes. Maar wel echte suikerzakjes en echte melkpoederzakjes met echte aardige afbeeldingen, weliswaar in miniatuur, van monumenten van Vianen. Een culturele tegenvaller?
Dickens schreef het al: "There is nothing little to the really great in spirit" (Niets is klein voor de waarlijk groten van geest)!

Medio december 1980 verscheen als niet-maandelijks "Boek van de Maand" de 432 bladzijden tellende publicatie "Groot Museumboek". Als bij-titel wordt vermeld: "Geïllustreerde gids langs 660 musea van Nederland".
Het Land van Brederode is niet bepaald rijk aan musea. In feite is er alleen het Stedelijk Museum te Vianen. Wat er nu in dat alom aanbevolen "Groot Museumboek" over de zogenaamde Museumzaal te Vianen vermeld is, is - afgezien van de alleraardigdste afbeelding - nogal bedroevend. In verband met het stadhuis te Vianen zal men, lijkt me, niet zo gauw spreken over torens. Desondanks vermeldt het "Groot Museumboek" dat de museumzaal zich bevindt in een toren van het stadhuis. Het grootste deel van de collectie, zo vervolgt het boek, is bijeengebracht door O.T. de Villiers Rooseboom, die in Vianen woonachtig is. Een nogal genante opmerking die overigens typerend is voor de onnauwkeurigheid waarmee het gehele boek is samengesteld.

De uitgeverij Bosch & Keuning te Baarn geeft een serie uit die een overzicht geeft van de musea in de verschillende provincies van Nederland. Eind 1980 kwam in die reeks "Museumboek voor Zuid-Holland" van de pers. Het boek is samengesteld door Remmelt Daalder.
Zuid-Holland is, in vergelijking met andere provincies, rijk voorzien van musea. Voor De Vijfheerenlanden - het "verdom-hoekje" van de provincie - valt de kwantiteit een beetje tegen. Daar is slechts één museum: de zogenaamde Museumzaal te Vianen. De auteur geeft in "Museumboek voor Zuid-Holland" een korte, kernachtige, maar vooral objectieve beschrijving van het museum te Vianen. Dat geldt niet alleen voor Vianen. Voor liefhebbers is dit aardige boek zeker aan te bevelen.

Boeken over gespecialiseerde onderwerpen zijn voor leken in de meeste gevallen saai. Dat kan niet gezegd worden van het boek "Natuursteen in Monumenten", samengesteld door A. Slinger, H. Janse en G. Berends en in 1980 uitgegeven door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist en Bosch & Keuning te Baarn.
Onder het kopje "Namense steen" (blz. 51-52) kan men bijv. vinden dat deze steen o.a. werd gebruikt voor de Domtoren te Utrecht (1321-1382) en, twee eeuwen later, voor de voorgevel van het Stadhuis te Vianen. De boogvullingen boven de vensters aan de gevel van het stadhuis te Vianen, zo leert het boek "Natuursteen in Monumenten", zijn van mergel en de vensterkruisen van Londorfer basaltlava.

Verenigingsnieuws

Secretariaat

In de afgelopen tijd mocht de vereniging zich weer verheugen in een toename van het ledenbestand. In het volgende nummer zal de lijst van nieuwe leden worden opgenomen.

Inlichtingen worden gevraagd over Jacob van Hervelt, in 1646 geboren te Nijmegen. Hij studeerde te Leiden. Van Hervelt was medisch doctor en practicus, laatst te Amsterdam. Daarvóór oefende hij praktijk uit te Nijmegen, Tiel en Vianen. In ieder geval was Jacob van Hervelt inwoner van Vianen van 1686 tot 1690.
Wie nadere inlichtingen kan verstrekken over Jacob van Hervelt wordt verzocht contact op te nemen met de redactie.

Op 5 februari jl. werd onder grote belangstelling in het N.H. Jeugdgebouw aan Het Klooster te Vianen de lezing gehouden "Vianen, 100 jaar vóór de pomp". Deze lezing, georganiseerd door onze vereniging, werd gehouden door de heer P. Horden.

Uitnodiging voor de excursie naar Woerden en omgeving

De excursiecommissie heeft het genoegen de leden uit te nodigen voor de voorjaarsexcursie die op zaterdag 11 april as. wordt gehouden. Zoals onderhand gebruikelijk gaan we weer met de bus. Vertrek om 12.30 uur vanaf het busstation te Vianen. We hopen omstreeks 17.30 uur terug te zijn.
Doel van de excursie is Woerden en omgeving, waar onder andere Bodegraven en Linschoten bezocht zullen worden.
Een van de bestuursleden van de Stichts-Hollandse Historische Vereniging, de heer F.A.L. de Goederen, zal ons op deze tocht vergezellen en de rondleiding verzorgen.

De "kaak" aan het Stadhuis te Woerden
(Foto: Utrecht, Gemeentelijke Fotodienst)

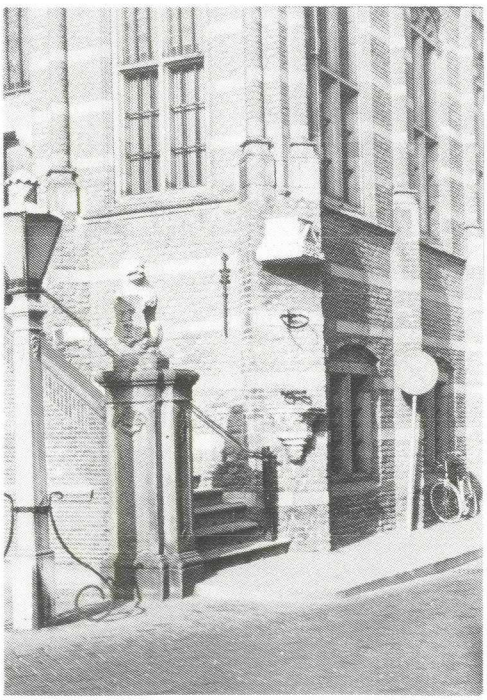

Kosten voor deze excrusie: *f* 12.50.
U kunt zich opgeven voor deze excursie bij:
- G.A. Verduin, Kom Lekdijk 59, Lexmond, (03474) 1615;
- Mw V.F.C. Leeuwenberg-Steegh, Kerkstraat 10, Vianen, (03473) 3250.

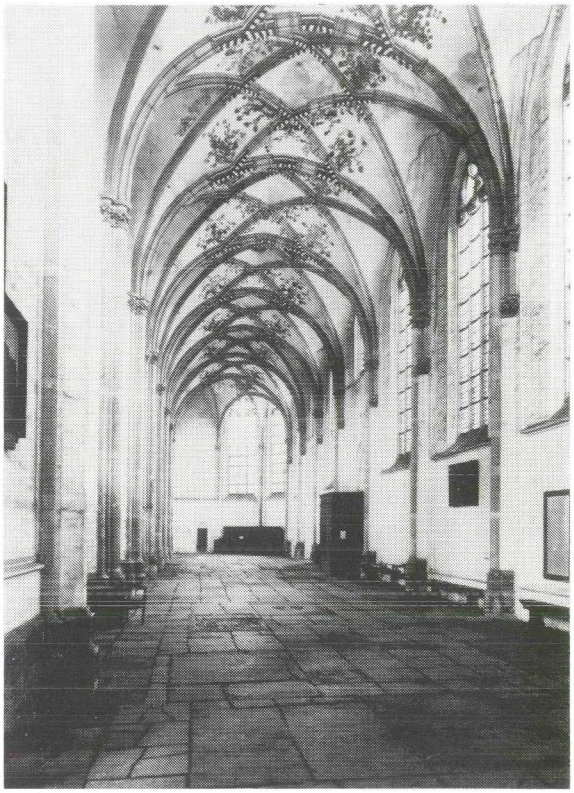

Gedeelte van het interieur van de St Maartenskerk te Zaltbommel

Uitnodiging voor de jaarlijkse algemene ledenvergadering

Op zaterdag 23 mei as. heeft de jaarlijkse algemene ledenvergadering plaats. Deze wordt gehouden te Zaltbommel. Vooraf wordt de in restauratie zijnde kerk en toren bezichtigd onder de deskundige leiding van Ir Sterke van de Fa Woudenberg. De jaarvergadering zal in de noodkerk of, wanneer het koor gereed is, in het gotische koor van de kerk gehouden worden.
Ook deze tocht zal per bus geschieden. Vertrektijd 12.30 uur vanaf het busstation te Vianen.
We hopen omstreeks 17.30 uur in Vianen

terug te zijn.
Kosten voor deze excursie: f 12,50.
U kunt zich opgeven voor deze excursie bij:
- G.A. Verduin, Kom Lekdijk 59, Lexmond, (03474) 1615;
- Mw V.F.C. Leeuwenberg-Steegh, Kerkstraat 10, Vianen, (03473) 3250.

B.V. Aannemersbedrijf Woudenberg

Voorstraat 7 - Postbus 3 - Ameide - Telefoon 01836 - 1641 *

DRUK: CREZEE AMEIDE B.V.